

Sodan mentaliteetti-historia ja kuoleman-kulttuurit

Ilona Kemppainen: Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana. SKS, Helsinki, 2006, 280 s.

■ Ilona Kemppainen tutkii väitöskirjassaan, miten sotilaan kuolemaan suhtauduttiin toisen maailmansodan aikaisessa Suomessa. Kysymykseen hän etsii vastausta yksityiskirjeistä, kaunokirjallisuudesta, armeijan ja suojeluskuntien ohjeista, kuolinilmoituksista, lehtien sankarihautajaiskuvauksista ja muistitiedosta. Vastaukseksi syntyy monipuolinen ja moniulotteinen kuva toisen maailmansodan aikaisista sankarikuolemista ja suhtautumisesta niihin.

Sodan sosiaalishistoria ja mentaliteettihistoria on puhuttanut sekä suomalaista että kansainvälistä tutkijayhteisöä. Jo usean vuoden ajan sotahistoriaa on haastettu kotirintaman näkökulmasta ja haluttu tuoda mukaan kotirintaman kokemukset. Etenkin naisten ja lasten sotakokemuksia on nostettu esiin 1990-luvulta lähtien. Tutkimuskenttää on pitkälti vaivannut kaksijakoisuus, jossa varsinainen sota käydään yhtäällä ja kotirintama ratkoo omia ongelmiaan toisaalla. Sota-ajan kirjeenvaihtoa koskevat julkaisut ovat yllättäneet

kahden rintaman kuilua ja osoittaneet, että rintamat olivat yhteydessä toisiinsa. Marja Taussi Sjöbergin vuonna 1999 julkaisema kirja *Martta och Eero. En finsk familj under kriget 1939–1944* oli ensimmäisiä historiantutkimuksia, jossa sota-ajan tunnehistoria ja mentaliteettihistoria joutuivat rintaman ja kotirintaman ristivalotukseen. Perhekirjeenvaihto paljasti sodan arjen kotona ja rintamalla. Samoihin aikoihin ilmestyi muitakin teoksia ja artikkeleita, joissa sotaa tarkasteltiin kirjeiden avulla.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa Kemppaisen väitöskirja on tervetullut avaus sodassa niin keskeisen teeman – kuoleman – problematisoimiseen ja ymmärtämiseen. Kuoleman historia, jonka klassikko on ennen kaikkea Philip Ariesin tutkimus, on mentaliteettien, tunteiden ja mentaalisten rakenteiden sosiaalishistoriallista tutkimusta. Ariesin ohella Arthur Imhof on tullut tunnetuksi kuoleman sosiaalishistoriaa ja kuolemisen taidon historiaa koskevista tutkimuksistaan. Väitöskirjallaan Kemppainen osallistuu keskusteluun kuolemankulttuureista ja hyvästä kuolemasta. Hän ammentaa eväitä etenkin uskontotieteilijöiden ja perinteentutkijoiden tavoista käsitteellistää kuolemankulttuureja. Vaikka sota on suomalaisen historian tutkimuksen lempiteemoja, sotakuoleman käsitteellistäjinä folkloristit ja uskontotieteilijät ovat olleet liikkeellä ennen historiantutkijoita. Kemppaisen väitöskirja liittyy keskusteluihin, joita etenkin Ulla-Maija Peltonen on viritellyt omista tutkimuksissaan.

Kempainen tutkii kaatumisen kokemushistoriaa, johon kuuluvat sotilaiden ja omaisten käsitykset, viranomaistehäviä hoitaneiden pappien, lottien ja upseereiden käsitykset, kaatuneiden evakuointi, sankarihautajaisten järjestäminen ja monet muut kysymykset. Tutkimusongelma on purettu osakysymyksiksi sankarikuoleman oikeutuksesta, hyväksynnästä ja suremisesta sekä kuoleman vaatimista konkreettisista toimenpiteistä. Lisäksi selvitetään, miten sankarikuolema vaikutti suomalaiseen kuolemankulttuuriin ja minkälainen käänne toinen maailmansota tässä suhteessa oli. Tutkimus jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa Kempainen tematisoi kuoleman, sodan ja kulttuurin tutkimusta. Minulla oli lieviä vaikeuksia hahmottaa, onko luku tarkoitettu tutkimustehtävän perusteluksi vai onko se aiheen esittelyä tutkimuskirjallisuuteen nojautuen. Toinen osa on rakenteeltaan aineistolähtöinen; siinä sankarikuolemaa tarkastellaan erilaisten aineistoryhmien avulla. Kolmas osa vetää yhteen ja syventää kahden aiemman osan teemoja, mutta tuottaa jossain määrin rakenteellista toistoa esitykseen.

Vaikka tutkimuksen keskeiset käsitteet ja näkökulmat esitellään kirjan alussa, tutkimusmenetelmiä ei ole kirjoitettu selkeästi auki. Kirjasta löytyy toinenkin suomalaisen historiantutkimuksen helmasynti: tutkimuskysymystä ei suhteuteta aiempaan tutkimukseen. Kempainen tuntee hyvin keskeisen tutkimuskirjallisuuden, mutta sen suhde

omaan tutkimukseen ei kaikin osin tule eksplikoitua. Hän esimerkiksi esittelee George L. Mossen tutkimuksia uskonnon, nationalismin ja tunteiden suhteesta sekä sotilaan kuolemasta ja kaatuneen sotilaan kultista, mutta ei eksplisiittisesti kerro, miksi hän niitä esittelee. Sama koskee muutamia muitakin tutkimuksia. Lukijalle ei käy selväksi, pyrkiikö tutkija rakentamaan niiden avulla omaa tutkimustehtäväänsä vai haluaako hän kyseenalaistaa ne omassa tutkimuksessaan. Tietoinen ote oman ja aiemman tutkimuksen suhteesta olisi lisännyt tutkimuksen vakuuttavuutta.

Kirjan tematisoinnissa uskonto esiintyy kansakunnan yhteydessä, mikä on perusteltu yhteys. Se liittyy suomalaisuuden historiaan ja kansallisen historian tulkintoihin. Tässä yhteydessä kaipasin keskustelua uskonnon merkityksestä kuolemaa käsittelevässä historiantutkimuksessa. Kempaisen tutkimuksesta puuttuu keskustelu tavoista, joilla historiantutkimuksessa on liitetty yhteen kuolema ja uskonto. Esimerkiksi ajatusta siitä, että uskonto tarjoaisi toisen todellisuuden, josta etsitään vastauksia perimmäisiin kysymyksiin, kuten sairauden, kärsimyksen ja kuoleman salaisuuksiin, ei tutkimuksessa pohdita. Kuitenkin sankarikuolemaa koskevassa tutkimuksessa olisi paikallaan pohdittava paitsi nationalismin ja uskonnon myös uskonnon ja kuoleman suhdetta – tai pikemminkin nationalismin, uskonnon ja kuoleman suhdetta. Tämä liittyy kysymykseen kuolemankulttuureista. Mitä ihmi-

selle uskonnollisen ajattelun mukaan tapahtuu kuolemassa?

Pappien keskeinen rooli kaatuneiden evakuoinnissa tulee kirjassa kiinnostavasti esiin. Syksyllä 1939 puolustusministeriö julkaisi *Ohjeita henkisen väestönsuojelun järjestelystä ja suorittamisesta*, jossa kirkon vastuulle tuli henkisen väestönsuojelun uskonnollinen osa. Uskonnolliseen osaan laskettiin kaatuneiden, kadonneiden ja haavoittuneiden selvittely sekä tätä koskeva kirjeenvaihto seurakuntien, omaisten ja sotilaspapiston kanssa. Joulukuussa 1939 kaatuneiden evakuointia selkiytettiin ja samalla todettiin että sotilaspapisto vastaa kaatuneiden huollosta. Jatkosodan aikaan määrättiin, että kaatuneiden evakuointikeskusten päälliköillä piti olla papillinen koulutus ja puolustusvoimilla oli oma Kirkollisiasiainosastonsa. Kirkon ja valtion suhteet olivat toisen maailmansodan aikana erityisen tiiviit.

Kempainen pohtii kirjassaan laajasti, miksi suomalaiset halusivat evakuoida vainajansa. Hän osoittaa, että jatkosodan aikana ja tuossa laajuudessa se oli kansainvälisesti varsin poikkeuksellista. Kempainen päättelee, että punaisten vaietut hautapaikat voivat olla yksi avain suomalaisten laajamittaisen evakuoinnin välttämättömyyteen. Kansan keskuudessa oli selkeä mielikuva kunniallisen ja kunniantoman vainajan viimeisestä leposijasta. Kyse ei ollut yksin vihollisen pelosta tai suojeluskuntien vahvasta roolista vaan laajemmasta mentaliteettihistoriallisesta tekijästä.

Sankarihautajaisista Kempainen kirjoittaa elävästi. Hän kuvaa tarkasti sankarihautajaisien kulkua ja tuo ilmi lottien ja suojeluskuntalaisten keskeisen roolin järjestelyissä. Tässä yhteydessä kaipasin pohdintaa, millä tavalla työväenliikkeeseen poliittisesti ja kulttuurisesti identifioituvat perheet kokivat sankarihautajaisissa näyttävästi esillä olevat suojeluskuntajärjestön tunnukset. Myös teologeille isänmaan ja taivasten valtakunnan tiivis liitto oli ongelmallinen. Isänmaan puolustaminen määriteltiin taivaallisen kotimaan puolustamiseksi, mutta uhkana oli tulkinta, jossa sankarikuolema takasi taivaspaikan.

Sukupuolihistorian näkökulmasta kiinnostava tutkimustulos on sota-ajan naisten kietyminen äideiksi sekä äitien ja aikuisten poikien suhteen korostaminen. Sankarikuolemaa koskeva ihanteellinen kirjoittelu peitti isien ja vaimojen surun ja korosti, että kyseessä oli äitien ja poikien sota, jossa äidit antoivat kalleimman uhrinsa uhraamalla poikansa. On kiinnostavaa, miksi vaimot ja isät katosivat sota-ajan perheihanteesta.

Kemppaisen tutkimusaineisto on monipuolinen ja sitä on käytetty enimmäkseen taitavasti. Hieman enemmän olisi voinut pohtia, mitä erilaisten kirjekokoelmien luonne vaikuttaa tulkintoihin. Minkälaisia kirjeitä mihinkin kertyi ja minkälaiset kirjeet eivät päätyneet julkisiin kokoelmiin? Muuten aineistojen käyttö on moitteetonta. Etenkin kuolinilmoitusten lukijana Kemppainen osoittaa hyviä tutkijantaitoja. Hän osoittaa oivaltavansa tut-

kimustehtävän ja tutkimusaineistojen käyttötavan suhteen muun muassa pohtiessaan muistitiedon luonnetta täydentävänä aineistona tai itsenäisenä muistitietohistoriana. Sodan sosiaali- ja mentaliteettihistoriaa luotaavana teoksena *Isänmaan uhrin* ansaitsee hyvin paikkansa suomalaisen historian tutkimuksen kentässä.

Pirjo Markkola